

İslam'da Rihle ve Yazının Bir Yansıması Olarak Âlî ve Nâzil İsnad Kategorileri*

Leonard LIBRANDE**

Çevirmen: Tuğçe GÜNAYDIN***

Atıf/Cite as: Librande, Leonard. "İslam'da Rihle ve Yazının Bir Yansıması Olarak Âlî ve Nâzil İsnad Kategorileri". çev. Günaydın, Tuğçe. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2022), 282-299.

Öz: Bu çalışma, erken bir dönemde yazılmasına rağmen âlî ve nâzil isnad meselesini başlığına taşıyan ilk ve tek makale olma özelliği taşımaktadır. Yazar bu çalışmada hadis usûlü eserlerinin bir konuyu işlerken ortaya koydukları farklı bakış açılarını tespit etmektedir. Bunu da Râmeihürmüzî, Hâkim en-Nisâbü'rî ve İbnü's-Salâh'ın hadis usûlü kaynaklarını karşılaştırarak yapmaktadır. Bu kaynaklarda âlî ve nâzil isnad konularındaki örnekler ve kullanılan kavramları incelemektedir. Yazar, Râmeihürmüzî döneminde ilim yolculuklarında âlî isnadın arandığını ve bu kavramın rihlelerle birebir ilişkilendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca aynı yüzyılın sonlarına doğru âlî isnadın bir kavram olarak durgunlaştığını iddia etmektedir. Bazı orijinal değerlendirmelerinin bulunması ve âlî isnadı kavramdaki gelişimi açısından

* Makalenin aslı; Leonard Librande, "The Categories High and Low as Reflections on the Rihlah and Kitâbah in Islâm", *Der Islam*, No: 55, 1978, s. 267-80. Söz konusu çalışmada Librande'nin *Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith: The Beginnings of The Genre* isimli doktora tezinden bir başlık genişletilerek yayınlanmıştır. Tez için bkz. Leonard Librande, "Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith: The Beginnings of The Genre", Yayınlanmamış Doktora Tezi, McGill University Institute of Islamic Studies, Kanada, 1977. (çev.) Makalenin öz, abstract, المخلص ve kaynakça kısımlarını tamamı ile metin içerisindeki başlıklar çevirmen tarafından eklenmiştir. Metnin aslında söz konusu kısımlar ve başlık bulunmamaktadır. Makale içerisinde metnin anlaşılması kastıyla mütercimin eklediği kelimeler köşeli parantez [...] içerisinde verilmiş, yine gerekli yerlerde çevirmenin verdiği dipnotlar özel simgeyle verilerek dipnotların sonuna (çev.) kısaltması eklenmiştir. Ayrıca yazarın kullandığı kaynakların basımı çok eski olduğundan bir kısmı temin edilemediği için kaynaklarının başka basımları kullanılmış ve dipnotlardaki sayfa numaraları da buna göre düzenlenmiştir. (çev.)

** Merhum Prof. Dr., Carleton Üniversitesi Öğretim Üyesi.

*** Dr., Tercüman, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı, tugunaydin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1442-1415

incelemesi sebebiyle bu çalışmanın Türkçeye kazandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis Usûlü, Rihle, Şifahî Rivayet, Âlî İsnad, Nâzil İsnad.

The Categories High and Low as Reflections on the *Rihlah* and *Kitābah* in Islam

Abstract: Although this study was written at an early period, it is the first and only article that carries the issue of elevated and descending isnad in its title. In this study, the author tries to determine the different perspectives that works of hadith methodology put forward while processing a subject. He does this by comparing the hadith methodology sources of al-Rāmahurmuzī, al-Hākīm al-Naysābūrī and Ibn al-Salāh. In these sources, he examines the examples and the concepts used in the subjects of elevated and descending isnad. The author stated that in the scientific journeys of the al-Rāmahurmuzī period, the elevated isnad was sought and this concept was directly associated with the travel. He also claims that towards the end of the same century, the elevated isnad as a concept stagnated. This study is needed to be translated into Turkish because of the existence of some original evaluations and its examination in terms of its development in the concept of elevated isnad.

Keywords: Methodology of Hadith, Travel, Oral Transmission, Elevated İsnad, Descending İsnad.

تصنيفات الاسناد العالي والنازل كتأملات في الرحلة وكتابة الحديث في الإسلام

المخلص: بالرغم من كتابتها في فترة مبكرة ، إلا أن هذه الدراسة تتميز بكونها المقالة الأولى والوحيدة التي تتناول موضوعي الاسناد العالي والنازل. في هذه الدراسة ، يحاول المؤلف تحديد وجهات النظر المختلفة التي تكشف عنها كتب اصول الحديث أثناء معالجة الموضوع. وهو يفعل ذلك من خلال مقارنة مصادر اصول الحديث للرامهرمزي والحاكم النيسابوري وابن الصلاح. ويتناول في هذه المصادر الأمثلة والمفاهيم المستخدمة في موضوعي الاسناد العالي والنازل. ذكر المؤلف أنه تبحث عن الاسناد العالي في الرحلات العلمية في عصر الرامهرمزي ، وكان هذا المفهوم مرتبطاً بشكل مباشر بالرحلة. كما يدعي أنه ركود مفهوم الاسناد العالي في نهاية القرن نفسه. كانت هذه الدراسة بحاجة إلى أن تُترجم إلى اللغة التركية لوجود بعض التقييمات الأصلية وفحصها من حيث تطورها في مفهوم الاسناد العالي.

الكلمات المفتاحية: اصول الحديث، الرحلة، الرواية الشفوي، الاسناد العالي، الاسناد النازل.

GİRİŞ

Müslüman âlimler arasında rihlenin hadis rivayetlerini öğrenmedeki üstünlüğü argümanı, râvileri değerlendirmenin merkezinde yer almaktadır. İlim öğrenmek için rihle yapmak genellikle, yazılı malzeme ve başka râvilerin aracılığı ile hadis alarak seyahat etmeyen âlimlerin karşısında yer alır. Rihle, hadis uzmanlarının her bir rivayet için daha iyi kaynaklarla buluştuğunun ve onlardan yüz yüze rivayeti dinlediğinin göstergesidir. Bununla birlikte hadislerin şifahî kaynaklarında daha iyi bir kaynak varken daha sonraki ve [kolaylıkla] ulaşılabilir bir kaynaktan rivayet almak hoş karşılanmaz. Ya da âlimlerin arasında çok sık görüldüğü gibi rihle yapmayan âlim kendi hadis malzemesinde bazı şifahî kaynaklar yerine kitap ya da notlar gibi yazılı malzemelere dayanabilir. Açıktır ki, rihle yapan ve yapmayan [yani]

şifahî ve yazılı [rivayet alımı] arasındaki bu zıtlığın hadis naklini garanti altına alan isnad uzmanı otoriteleri ilgilendiren bir özellik olduğunu görürüz. Birincisi, [rihle yapmaya yönelik] ilgi, isnadda bulunan her bir râvinin yüz yüze görüşmesine izafe edilen bir değer olarak görünür. İkincisi bu ilgi açıkça, yaşayan en iyi kaynağa karşı gösterilen bir tercihtir. Problem şu ki: en iyi kaynak nedir?

Hadis uzmanlarının rihle ve kitap tartışması hususunda kendi fikirlerini açık ve kesin bir şekilde anlattıkları [yerler] ele alındığında, bu ifadelerde çeşitli görüşler ve hadis usûl eserlerindeki bazı terimlerin kullanımı göz ardı edilmiştir. Şans eseri, [kullanımı göz ardı edilen bu] terimler hadis naklinde genellikle en iyi kaynağı seçen bir fikre sahip olunduğunu aksettirmektedirler. Biz bu terimleri genellikle “âlî” ve “nâzil olarak çeviririz. Biz [bu çalışmada] üç otoritenin bu terimleri kullanımını tartışmayı hedefliyoruz: Ebû Muhammed İbn Hallâd Râmeihürmüzî (ö. 360/975)*; İbnü'l-Beyyî' Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014); Ebû Amr İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). Rihle ile yazılı hadis materyalleri kullanma arasındaki tartışmanın direkt âlî ve nâzil teknik terimlerinin gelişimiyle ilgili olabileceğini göstereceğiz. Bu değerlendirme, rihle ve diğer yollarla toplanan rivayetlere biçilen rolün ışığında, söz konusu terimleri hadis rivayetinin en iyi kaynağı şeklinde tanımlama düşüncesini kanıtlayacaktır.

Hadis Usûlü Eserlerinde Âlî ve Nâzil İsnad

Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd Râmeihürmüzî, iki ayrı eseri¹ günümüze ulaşan IV/X. yüzyıl Müslüman âlimlerindendi. Onun, hadis usulünün ilk kapsamlı kitabı kabul edilen *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l vâ'î* isimli eseri bize âlî ve nâzil terimleri ile ilgili tartışmaları en erken sunumunu sağlamaktadır.

Onun bu el kitabı, başlığından da anlaşılacağı üzere, muhaddisler tarafından uygun olarak kabul edilen davranış ve faaliyetleri tarif eder. Betimsel analizinin bir parçası olarak Râmeihürmüzî, teâlî ve tenezzül terimlerini kullanmayı tercih eder. Bu şekilde Arapça isim fiillerin beşinci ve altıncı formu [teâlî ve tenezzül kelimeleri], âlî ve nâzili belirtmek için kullanılan isim fiilin ilk formundan (ulûv, nüzûl) büyük derecede farklıdır. Bir durum ya da faaliyeti belirten sonuncu Arapça terimlerin [ulûv,

* Makalenin aslında Râmeihürmüzî'nin vefat tarihi miladî 975 olarak hatalı bir şekilde verilmiştir. Doğrusu 971 olmalıdır. (çev.)

¹ Onun *Emsâlü'l-hadîs* isimli kitabı Emetülkerim el-Kureşîyye tarafından 1959'da Bonn'da tez olarak tahkik edilmiş ve 1968'de Haydarabad'da yayınlanmıştır. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâ'î* ise Muhammed Acâc el-Hatîb tahkikiyle 1971'de Darü'l-Fikr tarafından Beyrut'ta basılmıştır.

nüzûl] aksine, ilk olanlar [teâlî, tenezzül] büyük bir rol oynamaya çaba sarf eden kişinin faaliyet ya da sürecini ifade eder.²

Teâlî ve tenezzül terimlerini kullanan Râmeihürmüzî'nin amacı bu el kitabındaki üç örnekle gösterilebilir. Her bir örnekte âlimler, isnadı daha âlî olanları seçmişlerdir. İlki³ Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)⁴ ve Katâde b. Diâme es-Sedûsî'nin (ö. 118/736*)⁵ teşehhüd rivayetleridir. Katâde ve Şu'be'nin rivayetlerinin isnadı aşağıdaki gibidir:⁶

[1. İsnad]

Katâde (ö. 118/736)

↓
Yunus b. Cübeyr (ö. yaklaşık 70/690*)⁷

↓
Hittân b. Abdullah er-Rakkâsî (ö. yaklaşık 70/690*)⁸

↓
Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662)

[2. isnad]

Şu'be (ö. 160/776)

↓
El-A'meş (ö. 148/765)⁹

↓
Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö. 82/701)¹⁰

² Örneğin, fıkıh "anlama" fakat tefakkuh "anlamı yakalamak için kişinin kendi aktif uygulaması ya da anlama süreci" manasına gelir. (Krş. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadır, 1956/1414) 13/523).

³ Rameihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Ebi Hemmam Muhammed b. Ali es-Savma'î el-Beydani, (Riyad; Medine: en-Nâşirü'l-Mütemeyyiz, 2017/1438), 197.

⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998/1419), 1/144-6.

* *Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde* Katâde b. Diâme'nin vefat tarihi 117/735'tir. Bkz. Abdulhamit Birşik, "Katâde b. Diâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/22. (çev.)

⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/92-3.

⁶ Bu rivayetler Sahîh-i Müslim'de geçmektedir. Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955/1374), "Salât", 60.

* Bu râvi Yunus b. Cübeyr el-Bâhilî'dir. Aslında kendisinin verdiği kaynakta da İbn Hacer söz konusu râvinin hicrî 90 senesinden sonra vefat ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla burada bir yazım hatası olduğundan bahsedilebilir. (çev.)

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (Haydarabad: Matbaatu Meclis-i Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye el-Kâine, 1325), 11/436.

* Zehebî bu râviyi de 71-80 yılları arasında vefat edenler başlığında zikretmektedir. Bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003/1424), 2/809. (çev.)

⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, nşr. Josef Horovitz (Leiden: Brill, 1904/1321), 7/93.

⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/116.

¹⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/48.

Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/653)¹¹

el-Muhaddisü'l-fâsil'da metnin râvisi, Nasr b. Ali el-Cehdamî (ö. 250/864), bu iki hadisi âlî kabul etmiş ve isnadlarını, isnadın otoritelerinden sayılan meşhur muhaddis Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî'ye (ö. 275/888)* [sormuş], o da Şu'be'nin [isnadının] Katâde'den daha âlî olduğunu söylemiştir.¹² Şu'be'nin daha âlî isnada sahip olduğu fikri İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/939)* Şu'be hakkında kaydettiği görüşlerle de bağdaşmaktadır.¹³ Fakat neden âlimler onun isnadını Katâde'ninkinden daha tercih edilebilir kabul etmişlerdir? Ve bu problem teâlî ve tenezzül konusuna nasıl giriyor? Bu noktaları cevaplamadan önce, diğer iki örneğe bakalım.

Bir sonraki örnekte¹⁴ Süleyman b. Dâvûd eş-Şâzekûnî (ö. 234/848),¹⁵ kâdı Hafı b. Gıyâs'tan (ö. 194/810)¹⁶ rivayetler aldığı Kûfe'den Basra'ya dönmüştür. Basralı Ebû Yahyâ Sehl b. Hasan İbn Ebî Haddûye (ölüm tarihi yok*), Şâzekûnî'ye İbn Gıyâs'tan işittiğini söylediği rivayetleri sormuştur. Meseleyi [tüm rivayetleri öğrenemediğini] kanıtlamak amacıyla da İbn Ebî Haddûye, İbn Gıyâs'tan Şâzekûnî'nin elde edemediği bir rivayeti nakletmiştir. Şâzekûnî bu rivayeti İbn Ebî Haddûye'den almak yerine tekrar Kûfe'ye gitmiş ve hadisi İbn Gıyâs'ın kendisinden araştırmıştır. Açıktır ki Şâzekûnî için İbn Ebî Haddûye'den alarak râvi zincirini gereksiz bir şekilde uzatmak yerine İbn Gıyâs'tan hadisi almak daha tercih edilebilir bir durumdu. Bununla birlikte, Râmeihürmüzî'nin bu örneği verirken vurgusu Şâzekûnî'nin faaliyetindedir. Râmeihürmüzî yukarıdaki olayı naklederken verdiği kısa bilgide bunu açık bir şekilde

¹¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/16-18.

* Ebû Dâvûd'un vefat tarihi *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde 275/889 şeklindedir. Bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/119-21. (çev.)

¹² Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 197.

* İbn Ebû Hâtim'in vefat tarihi *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde 327/938 şeklindedir. Bkz. Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/432-4. (çev.)

¹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beirut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1952/1371), 4/369-71.

¹⁴ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 198-9.

¹⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/56-7.

¹⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/217-8.

* Söz konusu râvinin vefat tarihi 207/822-23'tür. Bkz. Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübî's-sitte*, thk. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan, (Semnud: Mektebetu İbn Abbas; San'a: Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirasatü'l-İslamiyye ve Tahkiki't-Türas ve't-Terceme, 2011/1432), 5/153. (çev.)

yapmıştır. Şâzekûnî ve İbn Gıyâs'ın hikayesi, Peygamberin rivayetlerine ilgisiz talebe Hüseyin b. Abdülevvel'e (ölüm tarihi yok*)¹⁷ bir ders niteliğindedir.

Üçüncü örnekte¹⁸ Ebû Süfyân Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî (ö. yaklaşık 145/762)¹⁹ bir öğrencisine övünmüştür: Seninle [Hz.] Peygamber'in ashâbı arasında sadece ben varım. Muhaddisü'l-fâsıl'ın muhakkiki²⁰ öğrencinin kimliğini Muhammed b. Harb el-Havlânî (ö. 194/810)²¹ ikna edici bir şekilde açıklamıştır. Muhammed b. Ziyâd'ın rivayet ettiği sahâbe²² muhtemelen Ebû Ümâme Sudey b. Aclân el-Bâhilî (ö. 81/700*)²³ ve Mikdâm b. Ma'dikerb (ö. yaklaşık 87/706)'dir. Havlânî ve Muhammed b. Ziyâd'ın görüşmesi her iki sahâbînin ölümünden elli ya da altmış sene sonra gerçekleşmiş olabilir. Bu yüzden sahâbe ile onun [el-Havlânî] arasında fazlaca geçen süre için son yıllarında Muhammed b. Ziyâd bu sahâbîlerden hadis alımında uygun bir kaynaktı. Ve tabii ki el-Havlânî bu iki sahâbînin hadis rivayetleri ile tercih edilebilir isnad zincirini elde etmekten gerçekten memnun olacak bir öğrenciydi.

İlk örneğin²⁴ iki amacı vardır. Râmeihürmüzî te'âlî ve tenezzül bahsinden önceki kısımda naklettiği gibi²⁵ isnadın otoritesini sağlamak için çaba sarf etmenin râvi için zorunlu olduğuna müthiş bir vurgu yapmıştır. İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797)²⁶ aktarılan meşhur sözünde: Eğer isnadın otoritesi olmasaydı, isteyen istediğini söylerdi.²⁷ Dahası, Şu'be'nin İbn Mes'ûd'dan rivayeti, Katâde'nin [Ebû Mûsâ] el-Eş'ârî'nin rivayetinden daha iyidir²⁸ çünkü genel itibariyle Şu'be'nin isnadındaki

* Ebû Abdullah Hüseyin b. Abdülevvel en-Nehâî, Hafs b. Gıyâs'ın öğrencisidir. Bkz. Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, 3/424. Bu râvi hakkında bazı cerh ifadeleri nakledilmiştir. Yazarın onu İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân*'ından kaynak göstererek tanıtmasına bakılırsa Librande bu cerh ifadelerinden yola çıkarak onun hadise ilgisiz olduğunu düşünmüş ve bu olayın böyle öğrencilere bir ders niteliği olduğu noktasında onu örnek olarak zikretmiştir. Yoksa Râmeihürmüzî'nin bu olayı aktarmında ya da olayın metninde Hüseyin b. Abdülevvel yer almamaktadır. (çev.)

¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2002/1423), 3/180.

¹⁸ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsıl*, 199-200.

¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/170.

²⁰ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsıl*, 200, dn. 1.

²¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/109-10; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/226.

²² *Tehzîb'e* dayanarak, 9/70.

* Söz konusu sahâbînin 86/705 tarihinde vefat ettiği belirtilmiştir. Bkz. Kemal Sandıkçı, "Ebû Ümâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/251. (çev.)

²³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/ 420-421.

²⁴ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsıl*, 197.

²⁵ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsıl*, 127-196.

²⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/201-4.

²⁷ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsıl*, 190-91.

²⁸ Kelimenin tam anlamıyla Şu'be İbn Mes'ûd'a, Katâde'nin el-Eş'ârî'ye olduğundan daha yakındır, çünkü, iki isnadda da aynı râvi sayısı olduğu düşünülse de hadis Şu'be'de aynı râvi sayısında daha uzun zaman diliminde nakledilmiştir.

râviler arasındaki zaman farkı daha uzundur. Bu değerlendirme zincirdeki râvilerin her birinin ölüm tarihi bilgisine dayanmaktadır.*

İbn Gıyâs örneğinde ise Şâzekûnî, rihlesinde tercih edilebilir bir isnad elde eder böylece kaynak ile onun [Şâzekûnî'nin] arasında İbn Ebî Haddûye ve İbn Gıyâs yoktur, sadece İbn Gıyâs vardır.²⁹ İbn Gıyâs'ın isnadı daha tercih edilebilirdir çünkü Şâzekûnî'nin İbn Gıyâs'tan rivayetinde râvi sayısı daha azdır ve İbn Gıyâs'ın bizzat kendisinden semâ edilmiştir.

Üçüncü örnek tercih edilebilir isnadın her iki çeşidinin aynı örnekte bulunabileceğini kanıtlamaktadır. Bir taraftan Muhammed b. Ziyâd'ın isnadında râvilerden daha az kişi vardır ve böylece [bu isnad] kendisini ulaşmak için rihle yapılacak kadar kıymetlidir. Diğer taraftan bu iki sahâbî ile Muhammed b. Ziyâd'ın ölüm tarihleri (ya da Muhammed b. Ziyâd'ın onlardan alıp öğrencisine aktarması) arasındaki yetmiş yıllık süre bu isnadın tercih edilebilir olmasındaki temel faktördür.

Râmeihürmüzî hadis âlimlerinin rivayetlere dair çalışmalarında takip etmeleri mümkün olan iki tür faaliyeti tarif etmiştir. Yukarıdaki ilk örnekte gösterilen ilk faaliyet tenezzülün te'âlîye göre ikinci sırada bulunduğuudur. Bu durumda te'âlî râvi sayısı daha az olan âlî isnadı ortaya çıkarmak ya da bir otoritenin âlî isnadlarının peşinde birinin atına binmek gibi özel anlamlara sahiptir. Şahsi bir çaba olmasa [Hz.] Peygamberin söz ve fiiline dair tartışmaların tamamında hüküm vermesi imkansız olurdu çünkü tartışmanın temelleri tartışılabilirdi.³⁰ İlim talebi için rihle, otoritelerin isnadını bizzat tahkik ederek korumak için devam eden yerleşmiş bir gelenektir. Râmeihürmüzî te'âlî ve rihleden bahseden Ebü's-Serî Mansûr b. Ammâr'ın³¹ [ö. 225/840] tarifini vermiştir: "...İslam'ın muhafızı ve zeka gücünün hazinesi..."³² Bu adamlar seferîdir (gece seyahat eden kişiler) ve "...bir yerden bir yere yolculuk yapan, her vadide bilgi arayan, saç başı dağılmış, eski püskü giyinmiş, karnı aç, susuz, yorgun ve cılız"³³ kimselerdir. Râmeihürmüzî,³⁴ Muhammed b. Şihâb ez-Zühri'nin (ö.

* Söz konusu nakilde Katâde ile Şu'be'nin diyaloglarında âlî isnadı kastettikleri net değildir hatta sıhatten bahsediyor olmaları daha yüksek ihtimaldir. Konunun âlî isnadla ilgisi ise Ebû Dâvûd'un açıklaması sebebiyle kurulmuştur. O, isnaddaki vefat tarihleri arasındaki uzunluğu kast ederek Şu'be'nin isnadını daha âlî bulmaktadır. Yazar da aynı şekilde Şu'be ve Katâde'nin isnadlarındaki râvilerin vefat tarihleri arasındaki uzunluğun farklı olmasından söz etmektedir. Nitekim Şu'be'nin Katâde'den bir sonraki nesil olmasına rağmen eşit sayıda râviyle Hz. Peygamber'e ulaşması bu durumu teyit etmektedir. (çev.)

²⁹ Ayrıca, sadece bir râvinin (İbn Gıyâs) olduğundan, Şâzekûnî'nin isnadı İbn Gıyâs→ İbn Ebî Haddûye→ Şâzekûnî isnadına göre daha yakındır.

³⁰ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 200, son paragraf.

³¹ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schriftums*, (Leiden: Brill, 1967), 1/637-638.

³² Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 201.

³³ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 201.

³⁴ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 211.

124/742)³⁵ tercih edilen râvisi olarak Süfyân b. Uyeyne'yi (ö. 198/813*)³⁶ öven bir şiir aktarır. O bu meselede, tıpkı Safvân b. Süleym ez-Zührî (ö. 122/750*),³⁷ Ebû İshâk Amr b. Abdullah es-Sebî (ö. 127/745)³⁸ ve Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (ö. 127/745*)³⁹ gibi aranılan bir uzmandır. Süfyân İbn Şihâbla bizzat görüşmüş ve ondan semâ etmiştir. Süfyân'ın birçok hocası İbn Şihâb'a rihle yapmamış veya onunla bizzat görüşmemiştir, gerçi onların hayatları Zührî'nin yaşadığı dönemle ile daha çok örtüşür.

Rânehürmüzî'nin bu ifadeleri tercih edilebilir hadisleri elde etmenin en iyi yolunun rihle olduğuna inandığını ortaya koyar. Yolculuğa rivayetin şifahî yönünü devam ettirmek ve her bir rivayette yaşayan en yaşlı râviyi bulabilmek için izin verilmiştir, çünkü bu kaynak [isnad] râvileri azaltmak amacıyla önceki otoriteye daha yakındı.

Tenezzül, âlimin te'âlinin peşinde koşmaması ya da rihle yapmaması eylemidir. Böylece o, birebir görüşme ve rihleden kaynaklanan şifahî rivayeti devam ettiremez. O ikinci elden rivayetlere ya da yazılı kaynaklara dayanmak zorundadır. Örneğin Süfyân b. Saîd es-Sevrî (95-161/714-778*)⁴⁰ kendisine bizzat Zührî'den işitmek için rihle yapıp yapmadığı sorulduğunda böyle bir yolculuk için para bulamadığını söylemiştir.⁴¹ Bunun yerine İbn Şihâb'ın rivayetlerini Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)⁴² aracılığıyla dinlemekle yetinmiştir. Tenezzüle dayanmış olmasına rağmen es-Sevrî öğrencilerine, genellikle başkaları tarafından da bilinen kendisinin Zührî isnadlarının sağlam olduğunu belirtmiştir. Fakat bunları Ma'mer aracılığıyla Zührî'den aldığı için isnadların en çok tercih edilen âli isnadlardan olduğunu iddia edememiştir.

Aynı süreç yazılı metni ikinci elden değil şifahî elde etmek ve râvi sayısını azaltmak amacıyla kitaplarda da gerçekleşmiştir. Rânehürmüzî, çoğu âlim gibi, yazılı malzemeye güvenme hususunda tedbirliydi. O, hadis rivayetinde kitapları kullanmaya Müslümanların erken muhalefetinin [Hz.] Peygamber ve Kur'an'a yakın

³⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/83-5.

* Süfyân b. Uyeyne'nin vefat tarihi 198/814 şeklinde verilmiştir. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Süfyân b. Uyeyne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/28-9. (çev.)

³⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/193-4.

* Zehebî, onun hicrî 132 senesinde vefat ettiğini kaydeder. Bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslam*, 3/672. (çev.)

³⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/101.

³⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/86-7.

* Zehebî vefat tarihi olarak hicrî 131 senesini vermektedir. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405), 5/208. (çev.)

³⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/106.

* Süfyân es-Sevrî'nin doğum tarihi *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde 95/715 olarak verilmiştir. Bkz. Recep Özdirek - Ali Hakan Çavuşoğlu, "Süfyân es-Sevrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/23-8. (çev.)

⁴⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/151-3.

⁴¹ Rânehürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 224.

⁴² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/142.

bir zamanda olmaları ve yazarken dikkatsizlik olma ihtimalinden kaynaklandığına inanmıştı.⁴³ Bunun sebebi kötü hafıza ya da tembellikle kitaplar arasında bir ilişki kurulmasıydı. Bilginin iyi korunabilmesi için büyük bir çabayla elde edilmesi gerekir ve memnun eden hatta satın alınabilen kitaplardan çıkarılamaz. Bununla birlikte Râmeihürmüzî rihle yerine geçerli olabilecek yazımın kullanılması için aşağıdaki dört şartı koymuştur:

1. İsnad zinciri diğerlerine nazaran fazlasıyla uzun ve [Hz.] Peygamber döneminden uzaksa
2. Hadisin birkaç farklı târîki mevcutsa
3. Bazı râviler kolayca karışabilecek ya da çok az tanınan kişilerse
4. Âlimin zayıf bir hafızası varsa⁴⁴

Te'âlî ve tenezzülün, rihle yapma ve yapmamanın her ikisinin de uygun yeri vardır. Âlî terimi, isnad için seyahat eden âlimi ve uygun en kısa zinciri (en az râviyle) bizzat görüşerek aramayı kapsar. Nâzil teriminden ise kastedilen anlam çok net değildir çünkü tercih edilmenin temelindeki (seyahat) yoktur. Yolculuk olmadığında başka bir kriter gerekliydi. Bu durum İbnü'l-Beyyî' Hâkim en-Nisâbûrî'nin *Ma'rifetu envâi ulûmi'l-hadîs*'inde daha açık bir şekilde anlatılmıştır.

Bu hadis usûlü kitabında Hâkim, isnad zincirinde âlî ve nâzilin tanımlarını örneklerle açıklayarak okuyucuya sunmuştur. Onun bu sunumu Râmeihürmüzî'nin ulûv ve nüzûl keliemlerinin kullandığı formlarından doğrudan ayrılır. Onun, Arapça fiillerin beşinci ve altıncı formuna uyan [fiillerden] daha statik olan bu formları seçimi onun bu el kitabının davranışlarla değil terimlerle ilgili olma şeklindeki tüm teknik karakterini yansıtır. Hâkim bu husustaki bölümlerinde ⁴⁵ iki büyük örnek sunmuştur. [Kelimenin] ulûv ya da âlî isnad halinde [bu kelimeler], imama⁴⁶ ulaşan isnaddaki son râvinin statüsünün yüksekliğine işaret eder. Bu statü isnaddaki râvilerin sayısına dayanır. Ne kadar az râvi sayısı varsa, o kadar çok tercih edilen âlî isnad olacaktır. Örneğin,⁴⁷ şu iki isnad bu durumla ilgilidir:

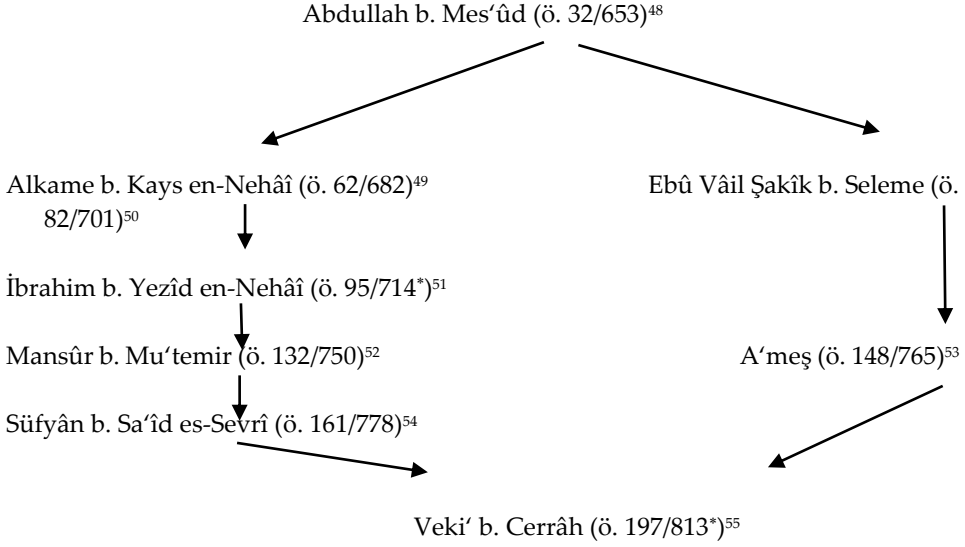
⁴³ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 392-3.

⁴⁴ Râmeihürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 392-3.

⁴⁵ Hâkim en-Nisâbûrî, *Kitâbu ma'rifeti ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1937), 5-14.

⁴⁶ İmam, topladığı rivayetlerin tamamında güvenilir şekilde tanınan selef âlimidir.

⁴⁷ Hâkim en-Nisâbûrî, *Kitâbu ma'rifeti ulûmi'l-hadîs*, 11.

Veki', âlî bakış açısından bahsederken,* tercih edilebilir daha âlî isnadı seçmeyi tavsiye etmiştir.⁵⁶ Hâkim'in bu âlî bakış açısı, açıkça Râmeürmüzî'nin te'âlî ve rihle terimleri ile âlî isnad yaklaşımına benzemektedir.

Nâzil isnada gelince, Hâkim nüzûl terimi ile imama ya da isnadda önemli bir muhaddise ulaşan hadisin son râvisinin statüsünde ikinci bakış açısını kastetmişti. Onun nâzil görüşü son râvinin imama ulaştığı göreceli bir yakınlığa dayanmaktadır,

⁴⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/16-8.

⁴⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/39.

⁵⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/48.

* Diyanet İslam Ansiklopedisinde vefat tarihi 96/714 şeklinde verilmektedir. Bkz. Şükrü Özen, "Nehâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/535. (çev.)

⁵¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/59.

⁵² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/107-8.

⁵³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/116.

⁵⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/151-3.

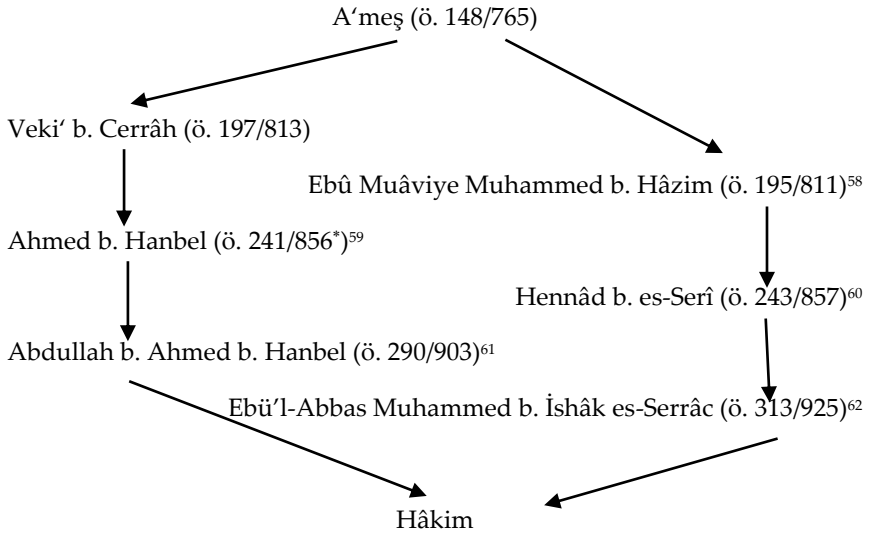
* Veki'in vefat tarihi *Diyanet İslam Ansiklopedisi'*nde 197/812 şeklinde verilmiştir. Bkz. Mehmet Emin Özafşar, "Veki' b. Cerrâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/8. (çev.)

⁵⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/223-5.

* Yazarın bahsettiği olayda Veki' yukarıda verilen iki isnadı zikretmiş ve yanındaki muhaddislere hangi tarihi tercih edeceklerini sormuştur. Onlar iki râvili âlî isnadı tercih edileceğini söyleyince de Veki' dört râvisi olan isnad fakihlerden geleceği için onun daha tercihe şayan olacağını belirtmiştir. Bu olay, hadis usûlü kaynaklarında "manevî ulûv" kapsamında incelenmiştir. Yazarın yaptığı açıklamalara bakılırsa o, bu olayda Veki'in karşısındakilere şaka yaptığı kanaatindedir. Olay için bkz. Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Kitâbu ma'rifeti ulûmi'l-hadis*, 11. (çev.)

⁵⁶ Zira Veki'in espri yaptığı gibi, Alkame, İbrahim Mansûr ve Süfyân gibi fakihler bir rivayeti elden ele vermeyi [yani nâzil nakletmeyi] göze alabilirler fakat şüyûh tercih edilen isnadlarda meslekî itibarlarını korumak istiyorlarsa bunu yapamazlar. [yani âlî isnadla nakletmelidirler.]

bu örneklerde, Râmeihürmüzi'nin yukarıda ilk örneğinde olduğu gibi, râvilerin sayısı eşittir. Yakınlığa ise rivayetteki râvilerin ölüm tarihine bakılarak karar verilir. Örneğin Hâkim ikişer isnadı olan iki rivayet verir⁵⁷:

⁵⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitâbu ma'rifeti ulûmi'l-hadîs*, 13.

⁵⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/215-6.

* Ahmed b. Hanbel'in vefat tarihi *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde 241/855 şeklinde verilmiştir. Bkz. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/75. (çev.)

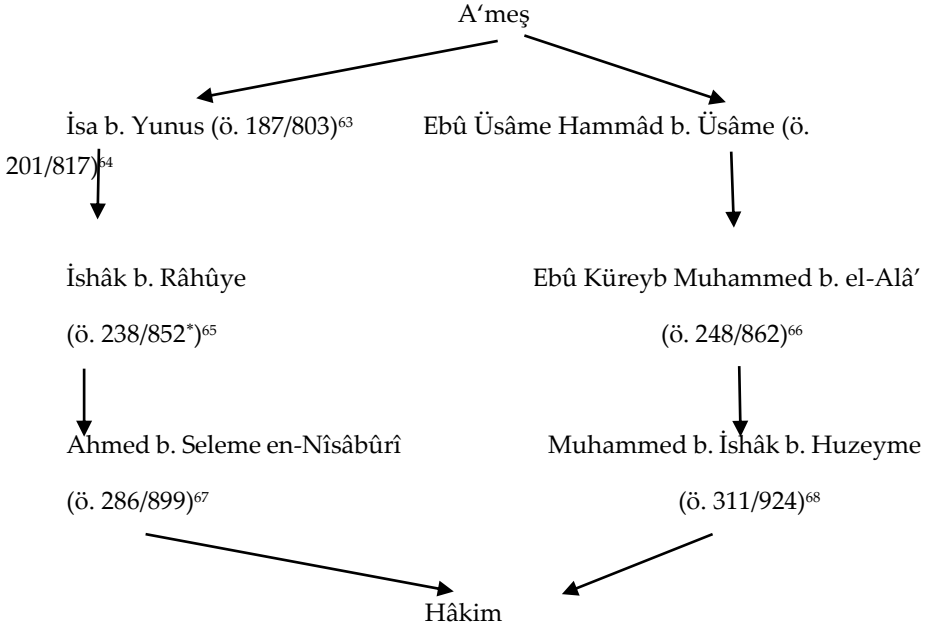
⁵⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/15-6.

⁶⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/70.

⁶¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/173-4.

⁶² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/213-6.

II.

Yukarıda Hâkim'in İmam A'meş'e ulaşan dört isnadının her birinde (ismini vermediği bir hocası hariç) üç râvi vardır. Hâkim diagramın sol tarafındakilerin tercih edilebilir âlî isnadlar olduğunu söyler çünkü bu râviler sağ taraftaki isnaddaki râvilerden daha erken ölmüşlerdir (ya da hadisi daha erken rivayet etmişlerdir). Buradaki nüzûl görüşü, isnaddaki râvilerin (en tercih edilebilir âlî isnad anlamına gelen en az) sayısına dayanmaz, fakat onların imama göreceli yakınlığına dayanır (daha yakın ya da daha kısa ölüm tarihleriyle ya da imama ulaşan rivayetin tarihi ile ilgili terimlerdir, son râvinin imamla bağlantısı [yani ona ulaşan isnadı] ne kadar kısa olursa isnad o kadar tercih edilebilir hale gelir).

Hâkim, Râmeşürmüzî gibi, ulûv terimini rihle ile birlikte ele almıştır, çünkü açıktır ki ulûv de te'âlî kadar rihle ve birebir görüşme ile elde edilen rivayet zincirlerini anlatır. Ve rihle yapan kişi bu en kısa (râvi sayısı en az) ve dolayısıyla en

⁶³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/204-6.

⁶⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/234-5.

* İshâk b. Râhûye'nin vefat tarihi *Diyanet İslam Ansiklopedisi'*nde 238/853 şeklinde verilmiştir. Bkz. Abdullah Aydın, "İbn Râhûye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/241. (çev.)

⁶⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/17-8.

⁶⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/62-3.

⁶⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/156.

⁶⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/207-13.

âli isnadları arar. Nüzûl örneğinde, aynı şekilde tenezzül ile birlikte olmalıdır, isnad her bir râvinin hayatında olgusal bilgi yönüne dayanarak ele alınır. Rihle gerekli değildir ve aslında bu çeşitte isnadlar rihle ile değerlendirilmez fakat yazılı bir malzeme bulunabilir ya da rihle esnasında daha âli isnadları arama şansı olmadan rivayet alınabilir. Râmeürmüzî ve Hâkim'in her ikisi de âli ve nâzil değerlendirmelerinde sıklıkla hadis uzmanlarının icazeti, vasiyyet ve diğer hadis rivayet metotlarından örneklerle açıklamışlardır. Onlar rihleyi ve onun şifahi rivayet ve birebir görüşmedeki gücünü bir kenara bırakmışlardır. Fakat onların yaklaşımını herkes paylaşmamıştır. Onların bu yaptıklarının en büyük muhalifi olan, hadis tenkidinde klasik eseri bulunan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) onların görüşlerini kötölemiş ve kendinden önceki iki yazarı da eleştirmiştir.

İbnü's-Salâh, Râmeürmüzî'den alıntıladdığı⁶⁹ şu sözlerden dolayı onu eleştirmiştir⁷⁰: "Otoritelerin isnadındaki tenezzül tercih edilebilirdir". Râmeürmüzî şöyle açıklamıştır,⁷¹ bu tavır her bir rivayeti incelemek için büyük gayret sarf eden ve tenezzüle daha büyük bir rol verildiğinde rihleyi azaltan hadis âlimlerinin önemli bir kısmını temsil etmektedir. Gerçi o aynı zamanda bu yönteme sadece hadis çalışmalarında te'âlînin faydası olmadığında güven duyulduğunu da belirtmiştir.⁷² Tıpkı aktardığımız gibi Râmeürmüzî'ye göre rivayet elde etmede her iki faaliyetin de yeri vardır.

İbnü's-Salâh'ın Hâkim'e karşı yaptığı tenkit daha çetrefillidir fakat onun nüzûlü belli derece kabulü ile sıkıntı azaltılabilir. Onun, Hâkim'in nüzûlün ulûvun zıttı olmadığı sözlerine⁷³ itirazı açıktır.⁷⁴ Fakat bu ifadelerle Hâkim otoritelerin isnadları düşünüldüğünde ulûv ve nüzûlün ilişkisinin bulunduğunu kastetmiş olmalıdır. Her iki kavram son râvinin isnada isim veren imama olan yakınlığı ile ölçülür. Bununla birlikte her bir kavram, rihle yöntemine dayanan bir durum olması (ulûv) ve rihlenin kullanılmadığı bir yöntem olmasına (nüzûl) göre farklı bilgiler verir.

İbnü's-Salâh'ın Râmeürmüzî ve Hâkim'e karşı tenkidi, isnadın âli ve nâzil oluşuna dair kendi görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Âli isnada dair, o şunları kaleme almıştır:⁷⁵

⁶⁹ Râmeürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 200.

⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs li İbni's-Salâh*, thk. ve şerh Nureddin Itr, (Dımaşk; Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2012/1433), 257.

⁷¹ Râmeürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 200.

⁷² Râmeürmüzî, *Muhaddisü'l-fâsil*, 200. Râmeürmüzî burada sıhhat, râvilerin daha sika olması vb. durumlarda nâzil isnadın tercih edildiğini kastetmektedir. (çev.)

⁷³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitâbu ma'rifeti ulûmi'l-hadîs*, 12.

⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 257-8.

⁷⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 256.

İsnad ne kadar kusursuz ise o kadar değerlidir. Onun râvilerinden biri, yanlışlıkla veya kasten bir kusura mahal vermiş olabilir fakat onların kusurlu rivayetleri azdır.

Âlî isnada sahip beş sınıf vardır:⁷⁶

1. Râvilerin en az sayıda olması ile değerlendirilen [Hz.] Peygambere olan yakınlık
2. Râvilerin az sayıda olması ile değerlendirilen imamlara [yani hadis imamlarına] olan yakınlık
3. Râvilerin azlığı ile değerlendirilen Buhârî ya da Müslim'e (ya da onlara benzer [Hz.] Peygambere yakın herhangi bir kişiye)* olan yakınlık
4. İki rivayetteki râvi sayıları aynı olduğunda bu isnadda son râvinin rivayet ettiği kişinin daha önce ölmesi ile (bir görüşe göre en az elli yıl daha önce*) oluşan yakınlık
5. İki isnadın râvi sayısı aynı olduğunda bu isnadda en son rivayet eden kişinin önceki râviyle daha erken görüşmesi ile oluşan yakınlık

İbnü's-Salâh ulüvun tüm kısımlarını, rihleye olan gayretleri sebebiyle isnaddaki râvilerin sayısını en az olarak korumalarını ya da bunu yapamayıp râvileri daha erken ölmüş veya rivayeti alma tarihinin daha erken olmasını tercih edilen rivayetler içerisine dahil eder.

İbnü's-Salâh nâzil isnadın kısımlarını âlî isnadın zıttı olarak incelemiştir.⁷⁷ Aslında, nâzil isnadın [âlî isnada] karşılık gelen beş kısımdan bahsetmiştir. Bu beş kısım tam anlamıyla âlî olmayan zincirleri yansıtır.* Âlî ve nâzil isnadın bu anlamda kullanımı Râmeihürmüzî'nin seçtiği terimlerin kanıtlandığı şekliyle kavramların kökeni ile uyumlu değildir. Terimler İbnü's-Salâh ile birlikte daha çok değerlendirilen bir işlev kazanmıştır. Dolayısıyla genelde (önceki musanniflere âlî ya da nâzil ulaşan isnadın tercih edilebilir olduğu) âlî isnad nâzil isnaddan daha çok tercih edilir.

⁷⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 256-62.

* Bu kısım İbnü's-Salâh'ın sınıflandırmasında "musannif kitaplara yakınlık" olarak belirtilmektedir ki, muvâfakat, bedel, müsâvat ve musâfaha şeklinde alt kısımları bulunur. Burada kasıt Buhârî ve Müslim gibi imamların âlî isnad sahibi olması değil, bu meşhur musanniflere ulaşmaktır. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 258-60.

* Söz konusu görüş iki isnadın kıyası ile ilgili değil tek bir isnadın âlî sayılacağı zaman dilimi ile ilgilidir. Mezkûr görüş sahibi İbn Cevsâ (ö. 320/932) bir isnadın hoca öldükten elli sene sonra âlî olacağını belirtmiştir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 261. (çev.)

⁷⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 263.

* Âlî isnad sınıflandırmasında hadis imamlarına yakınlık, meşhur hadis kitaplarına yakınlık gibi türler direkt Hz. Peygamber'e ulaşan az sayıda râviyi temsil etmediği için yazar böyle bir değerlendirmede bulunmuş olmalıdır. (çev.)

İbnü's-Salâh'ın eserinde nâzil isnadın âlî isnada tercih edilebileceği duruma⁷⁸ ait referansı yukarıda bahsettiğimiz bilginin ötesinde delile dayanır. Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsimî (ö. 1332/1914) bu durumu açıklar.⁷⁹ O, bu nâzil isnadlarda ziyâdetü's-sika olabileceğine ya da bazılarının râvilerinin âlî isnadından daha hafız veya fakih olabileceğine atıfta bulunur. Böyle bir durumda nâzil isnad âlî isnaddan daha çok tercih edilir.

İbnü's-Salâh önceki kuşakların üzerine iki büyük değişiklik getirmişti. Birincisi, tercih edilen iki isnad sınıfını ulûv adını verdiği tek bir sınıf haline getirmişti. * İkincisi, tercih edilen isnadları belirlemedeki esasları genişletmişti. Nüzûl kısmında ise, isnadlarda daha az tercih edilebilir olmasına rağmen, isnaddaki nüzûlü azaltan sika râviler üstün karakterleri sebebiyle tercih edilen isnadlar içerisine girebilirler. Esas itibarıyla bu delil âlî ve nâzil kategorilerinin dışındaydı.

SONUÇ

Râmeühürmüzî ve Hâkim tercih edilebilir âlî ve nâzil isnadı tek bir gruba indirgerken İbnü's-Salâh 8./13. yüzyıldaki mevcut durumdan etkileniyordu. Âlî ve nâzil sınıflandırmaları, rivayet etme yöntemi temelinde hadise bir rol biçer. Oysaki Müslümanlar rivayette rihle ve şifahî metodun en iyi yol olduğunu düşündüler, böylece erken hadis çalışmalarında bu görüşü devam ettirdiler. İbnü's-Salâh âlî sınıflandırmasında bu vurguyu azalttı ve rihle yapılan-yapılmayan, sözlü ve yazılı rivayetlere yer verdi. Râmeühürmüzî ve Hâkim (âlî ve nâzil isnad olarak isimlendirilen) rivayet kategorilerinin her birine izin vermiş fakat onları ayrı tutmuşlardı. Onların âlî ve nâzil terimleri açıkça rihle yapmak ve yapmamakla ilgilidir. İbnü's-Salâh'ın sınıflandırmasının içeriği ise bu kadar net değildir. Aslında onun terimleri, diğerlerinin rivayeti değerlendirmesine göre, mükemmel ve daha az mükemmel isnadlar şeklinde daha iyi yorumlanmış olabilir. Bu sebeple İbnü's-Salâh, önceki hadis âlimlerinin rihleye dayalı güveni iddia eden sınıflandırmasını ayırt etmiştir.

İbnü's-Salâh âlî isnad özelliklerinin dışında olan isnadların başka yönleriyle tercih edilebileceğine dikkat çekmiştir. Bu bakış açısı Râmeühürmüzî ve Hâkim'in daha erken sistemdeki katılıklarını azaltmıştır. İbnü's-Salâh'ın terimlerde ifade ettiği gerçek değerlendirme süreci daha iyiydi çünkü bir hadis âlî isnad sınıflandırmasına giremediğinde diğer üstün özellikleri ile değerlendiriliyordu. İbnü's-Salâh

⁷⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 264.

⁷⁹ Cemâleddin el-Kâsimî, *Kavâidü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr (Kahire, Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1961/1380), 128.

* Bir isnadın sika, meşhur ya da fakih râviler tarafından tercih edilmesi İbnü's-Salâh ve sonrasında manevî ulûv olarak değerlendirilmiştir. Yazar, isnadın kısalığının yanı sıra bu kısmın da ulûv kelimesine dahil edilmesinden bahsetmektedir. (çev.)

Rânehürmüzî ve Hâkim'in âlî ve tercih edilebilir şeklinde bahsettikleri gibi bu isnadlara fazla vurgu yapmamıştır.*

Bizim üç müellifimiz yaklaşık üç asırlık sürede zamanlarındaki âlimlerin isnad ve rivayet hakkındaki görüşlerinin etkisini temsil eder. Müslümanların hadis rivayetlerinin âlî olmasına karşı tutumu Kur'an ve onun metni ile ilgili Müslüman düşünce sistemine paralellik arz eder. Her ikisi de yaratıcının hükümlerini en iyi şekilde anlayarak (fıkıh) hüküm vermek için Müslümanların en iyi vasıtalarıdır. Fakat biri diğerinden hem kaynak hem de rivayet kaygısı bakımından önemli derecede farklıdır. Hadisin önce şifahî olması gerektiği düşünülürken Kur'an yazılmıştır. Hadislerin [Hz.] Peygamber zamanından değişmeden gelerek güvenilir olduğu iddiası onun şifahî özelliğine ve rihleye duyulan güvene dayanmaktaydı. Bu iddianın 4./9. yüzyılda doğruluğu daha azdır ve yine de bu üç yüzyılda âlî ve nâzil kavramlarının Rânehürmüzî'den İbnü's-Salâh'a gelişim sürecinin bir kısmıdır. Gerçi âlî terimi hâlâ vardır çünkü kabul edilebilir diğer rivayet metotlarına rağmen hadis çalışmalarında rihle ve birebir görüşmenin bulunduğu hesaba katılması gerektiğini hatırlatırız.

* Burada İbnü's-Salâh döneminde âlî isnadın birçok alt kısmının oluştuğu, Rânehürmüzî ile Hâkim en-Nîsâbü'rî zamanında ise söz konusu beş kısmın tamamından söz edilemeyeceği belirtilmelidir. (çev.)

KAYNAKÇA

- Aydınlı, Abdullah. "İbn Râhûye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/241. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Birşık, Abdulhamit. "Katâde b. Diâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/22. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Cemâleddin el-Kâsımî, Muhammed b. Muhammed Saîd, *Kavâidü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*. thk. Muhammed Behcet el-Baytâr. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 2. Basım, 1961/1380.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu ma'rifeti ulûmi'l-hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1937.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Süfyân b. Uyeyne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/28-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952/1371.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2002/1423.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarabad: Matbaatu Meclis-i Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye el-Kâine, 1325.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 3. Basım. 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*. nşr. Josef Horovitz. 8 Cilt. Leiden: E.J. Brill, 1904/1321.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs li İbni's-Salâh*, thk. Nureddin İtr. Dîmaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr. 18. Basım. 2012/1433.
- Kandemir, Yaşar. "Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/75. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/119-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kâsım b. Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn b. Abdullah. *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte*. thk. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan. 9 Cilt. Semnud:

Mektebetu İbn Abbas; San'a: Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslamiyye ve Tahkiki't-Türas ve't-Terceme, 2011/1432.

Küçük, Raşit, "İbn Ebû Hâtim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/432-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahîh-i Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955/1374.

Özafşar, Mehmet Emin. "Veki' b. Cerrâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/8. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özdirek, Recep - Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Süfyân es-Sevrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/23-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özen, Şükrü. "Nehai", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/535. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ramehürmüzi, Ebû Muhammed b. Hallad Hasan b. Abdurrahman. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. thk. Ebû Hemmam Muhammed b. Ali es-Savma'i el-Beydani. Riyad; Medine: en-Nâşirü'l-Mütemeyyiz, 2017/1438.

Sandıkçı, Kemal. "Ebû Ümâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/251. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schriftums*. 9. Cilt. Leiden: Brill, 1967.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985/1405.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003/1424.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419.